

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՌԴ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌՔԻ ԴԵՐԸ ՀԱՅ-ՌՈՒՍԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՄՐԱՊՆԴՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ (1991-2008 ԹԹ.)

Ռուբեն Ազիզբեկյան

Պատմական գիտությունների թեկնածու

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ

ՀՀ, Երևան, Մարշալ Բաղրամյան 24/4

Էլ. հասցե՝ r.azizbekyan@mail.ru

Հոդվածը ներկայացվել է 25.10.2022, գրախոսվել է 14.02.2023, ընդունվել է տպագրության 11.04.2023

DOI: 10.53548/0320-8117-2023.1-9

Ներածություն

Հայ-ռուսական հարաբերությունների հիմքում ոչ միայն երկու ժողովուրդների բարեկամության բազմադարյան ավանդույթներն են, այլև Ռուսաստանի հայկական համայնքի հզոր ներուժը: Այդ հանգամանքը չէին կարող անտեսել երկու երկրների քաղաքական վերնախավերը. ընդ որում, ՀՀ-ն իր արտաքին քաղաքականության մեջ մշտապես հաշվի է առել աշխարհասփյուռ հայության շահերը, որի զգալի մասը կազմում էր ՌԴ հայկական համայնքը¹, որը ժամանակակից Ռուսաստանում ավանդաբար ընդունված է անվանել Սփյուռք: Դա և՛ գերիշխող ինքնանունն է, և՛ ինքնորոշում, և՛ ընդունող հասարակության կողմից առավել տարածված բնորոշում: Դա վկայում է, որ զանգվածային գիտակցության մեջ այն հանդես է գալիս որպես սոցիալական ամենատարբեր խմբեր ու հասարակության զանազան շերտեր ընդգրկող միասնական մեկ ամբողջություն, որի մեջ միավորվում են և՛ հնաբնակ ռուսաստանցիներ (քաղաքացիությամբ, նախնիների բնակության վաղեմությամբ, մշակույթով, լեզվով), և՛ ոչ վաղուց ՌԴ ներգաղթած ու Հայաստանի հետ սերտորեն կապված նորեկներ: Թեև առաջինները պատմական հայրենիքի վերաբերյալ հիմնականում ունեն բավական վերացական պատկերացում², և նրանցից քչերն են պահպանել հայկական ավանդույթների տարրեր, սակայն դա չի խոչընդոտում, որ նրանք հպարտությամբ խոսեն իրենց նախնիների մշակույթին և պատմությանը հաղորդակից լինելու մասին³: Դա բնորոշ է հայերին, որոնք, անկախ այն բանից, թե աշխարհի որ տարածաշրջանում են և ինչ սոցիալական ծագում ունեն, շարունակում են ապրել որպես միասնական ազգ՝

¹ Ռուսաստանը և Հայաստանը համաշխարհային և տարածաշրջանային քաղաքականության համատեքստում. հիմնախնդիրներն ու հեռանկարները 2010, 41:

² Дятлов 2007, 15, 18.

³ Дятлов, Мелконян 2009, 76.

պահպանելով ազգային ոգու ամբողջականությունը, յուրօրինակ մշակույթն ու բարոյական հիմքերը: Այս տեսանկյունից էլ հատկանշական է, որ ինչպես ամբողջ աշխարհի, այնպես էլ Ռուսաստանի հայկական սփյուռքի համար Հայաստանը «պատմական հայրենիք» առանցքային հասկացություն է, որի զարգացման և բարգավաճման համար նա ի սպաս է դնում իր ֆինանսատնտեսական, գիտատեխնիկական և կրթամշակութային ներուժը՝ դրանով իսկ նպաստելով նաև հայ-ռուսական հարաբերությունների ամրապնդմանը:

ՌԴ-ում հայկական սփյուռքի ձևավորման պատմական նախադրյալներն ու առանձնահատկությունները

Հայաստանից դուրս սփռված հայության պատմության մեջ առանձնահատուկ տեղ է գրավում Ռուսաստանը, որտեղ հայերը մշտապես բնակվում են վերջին ավելի քան տասը դարերի ընթացքում և իրենց քանակով գերազանցում են այլ երկրների հայ համայնքներին:

Հայերի և Հին Ռուսիայի փոխառնչությունները հավաստվում են վավերագրերով՝ սկսած X դ. գրավոր աղբյուրներից: Ըստ այդմ՝ հայերը բնակություն են հաստատել Ռուսիայում X-XI դդ., որը հիմնականում բացատրվում է այստեղ քրիստոնեության ընդունմամբ⁴: Ռուսաստանի տարածքում հայերի հետագա ստվարացումը և հայկական բնակավայրերի ու համայնքների հիմնադրումը մեծապես պայմանավորված են տարբեր դարաշրջաններում պատմական որոշակի իրադարձություններով՝ մասնավորապես Հայաստանի դեմ արշավանքներով և հայերի տեղահանություններով, ինչպես նաև հզորացող Ռուսաստանի աշխարհաքաղաքական դերի աճով, որի հարավում իր սահմանների ընդարձակման ռազմաքաղաքական ծրագրերը համահունչ էին թուրքական և պարսկական ծանր տիրապետությունից ազատագրվելու հայերի ձգտումներին: Դա հանգեցրեց հայ-ռուսական կապերի սերտացմանը՝ նպաստավոր պայմաններ ստեղծելով Ռուսաստանի տարբեր շրջաններում՝ Աստրախանում, Հյուսիսային Կովկասում, Մոսկվայում, Պետերբուրգում, Նոր Նախիջևանում և այլուր, հայկական գաղութների հիմնման և ստվարացման համար:

Ռուսաստանում հայկական համայնքների կազմավորումը շարունակվեց նաև XIX դ. ընթացքում, երբ Արևմտյան Հայաստանում հայերի վիճակի կտրուկ վատթարացմամբ և կոտորածներով պայմանավորված՝ բազմաթիվ արևմտահայ փախստականներ հաստատվեցին Սև ծովի կովկասյան ափի քաղաքներում: Արևմտահայ փախստականների հաջորդ ալիքը Ռուսաստանի հարավում ապաստան գտավ XX դ. ցեղասպանության հետևանքով⁵:

Առաջին աշխարհամարտի, Հայոց ցեղասպանության, 1917 թ. ռուսական հեղափոխության ու նրան հաջորդած քաղաքացիական պատերազմի

⁴ Հայ գաղթաշխարհի պատմություն (միջնադարից մինչև 1920 թ.) 2003, 41-47:

⁵ Հետխորհրդային երկրների հայկական համայնքների ինքնության խնդիրները և տեղեկատվական ռեսուրսները 2010, 157-158:

հետևանքով Ռուսաստանի հայաշատ գաղթօջախները համալրվեցին հայերի նոր զանգվածներով: 1920 թ. Համառուսաստանյան ժողովրդագրական մարդահամարի տվյալներով Ռուսաստանում (առանց ինքնավար միավորումների) արձանագրվեց ավելի քան 137 հազար հայ⁶: Խորհրդային շրջանում Ռուսաստանի տարածքում հայերը հիմնականում հաստատվում էին 1930-1940-ականներին արտաքսվելու հետևանքով (միայն 1949 թ. հունիսին Հայաստանից Ալթայի երկրամաս արտաքսվեց ավելի քան 13 հազար մարդ⁷) կամ էլ մասնագիտության բերումով: Ընդհանուր առմամբ, 69 տարվա ընթացքում՝ 1920-1989 թթ., ՌԽՖՍՀ-ում հայ ազգաբնակչության քանակը գրեթե քառապատկվեց՝ հասնելով ավելի քան 532 հազարի⁸: Սակայն խորհրդային իշխանության տարիներին, ըստ էության, վերացան «գաղութ», «համայնք» հասկացությունները և նրանցում գործող ազգային, հասարակական կազմակերպությունները: Տվյալ ազգությանն առնչվող հարցերով զբաղվում էին համապատասխան միութենական ազգային հանրապետությունները:

ԽՍՀՄ փլուզման նախօրեին Ռուսաստանում բնակվում էր Միության ամբողջ հայ բնակչության 11,5%-ը⁹: Այն հիմնականում 1988-1990 թթ. Ադրբեջանի հայաշատ բնակավայրերում կազմակերպված հայազգի բնակչության ջարդերի և բռնի տեղահանման հետևանքով դեպի Ռուսաստան հայ փախստականների մեծ հոսքի արդյունք էր, որը համալրվում էր սոցիալ-տնտեսական վիճակի կտրուկ վատթարացման պատճառով Վրաստանից արտագաղթած հայերով, ինչպես նաև Ադրբեջանի ու Թուրքիայի կողմից Հայաստանի նկատմամբ իրականացվող տրանսպորտային և էներգետիկ շրջափակմամբ, Սպիտակի ավերիչ երկրաշարժով, Արցախյան պատերազմի ծավալմամբ պայմանավորված՝ արտագաղթի ճամփան բռնած հայաստանցիներով: Փաստորեն, Խորհրդային Միության գոյության վերջին տարիներին Ռուսաստանը դարձավ հայության արտագաղթի հիմնական ուղղություններից մեկը:

ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո Հայաստանում ստեղծված սոցիալ-տնտեսական ծանրագույն իրավիճակի հետևանքով ՀՀ-ից աշխատանքային միգրանտների նոր ահռելի հոսք սկսվեց դեպի ՌԴ: 1997-2006 թթ. ՀՀ-ից արտագաղթել էր 1 մլն մարդ, որից 80%-ը՝ Ռուսաստան¹⁰: Նրանցից շատերի համար ժամանակի ընթացքում Ռուսաստանը աշխատանքայինից վերածվեց մշտական բնակության վայրի: 1998-2002 թթ. հայերի քանակը ՌԴ-ում 532 հազարից հասավ ավելի քան 1 մլն 130 հազարի¹¹: Դրան նպաստեց նաև 2007 թվականից Հայաստանում կիրառում ստացած՝ ՌԴ կառավարության կողմից իրականացվող «Հայրենակիցներ» ծրագիրը, որին

⁶ Բարխուդարյան, Ալեքսանյան 2015, 298:

⁷ Հայոց պատմություն 2016, 64-65:

⁸ Բարխուդարյան, Ալեքսանյան 2015, 320:

⁹ Բարխուդարյան, Ալեքսանյան 2015, 320:

¹⁰ Ноев ковчег 2006, N 14.

¹¹ Население России 2006, 72.

մասնակցած հազարավոր ընտանիքներ տեղափոխվում էին բնակության Ռուսաստանի տարբեր տարածաշրջաններ¹²: Փորձագիտական գնահատականներով՝ 2008 թ. ՌԴ-ում հայերի քանակը ավելի քան 2 մլն էր¹³: Առավելապես դեպի Ռուսաստան զանգվածային արտագաղթը պայմանավորված էր մի շարք հանգամանքներով, որոնցից էին դեռևս խորհրդային ժամանակաշրջանից այդ երկրին ծանոթ լինելը, ռուսերենի իմացությունը, որը աշխատանքի համեմատաբար հեշտ տեղավորվելու հնարավորություն էր ընձեռում, և թերևս ամենակարևորը՝ երկու պետությունների միջև գործող՝ քաղաքացիների՝ առանց արտոնագրերի այցելությունների կարգը: Հենց միգրացիոն խոչընդոտների առկայության հետևանքով էր, որ դեպի Արևմուտքի երկրներ Հայաստանից արտագաղթողների քանակը զգալիորեն զիջում էր Ռուսաստան մեկնողների քանակին: Հայ միգրանտների համար կարևոր նշանակություն ունեին նաև տարածքային առումով ՌԴ-ի՝ ՀՀ-ին ավելի մոտ լինելն ու ցանկացած ժամանակ անարգել հայրենիք վերադառնալու հնարավորությունը, քանի որ նրանց մի մասի ընտանիքները կամ դրանց որոշ անդամներ մնացել էին Հայաստանում: Այս առումով պակաս դեր չունեին նաև ՌԴ արտագաղթածների սերտ կապերը ՀՀ-ում գտնվող իրենց մյուս հարազատների, ազգականների ու մերձավորների հետ¹⁴:

Քննվող ժամանակահատվածում դեպի Ռուսաստան հայ միգրանտների ծավալուն հոսքերը էապես փոխեցին տեղի հայ ազգաբնակչության սոցիալական կառուցվածքը, քանի որ հնաբնակ հայերն ու նոր ժամանած հայ միգրանտները միմյանցից զգալիորեն տարբերվում էին սոցիալական կարգավիճակներով: Առաջինների մեծ մասը վաղուց հարմարվել և ինտեգրվել էր ռուսական միջավայրին, իրավական ու սոցիալ-տնտեսական առումներով ադապտացված էր և հիմնականում զբաղվում էր մտավոր աշխատանքով: Մինչդեռ 1990-ականներին մասնավորապես սոցիալ-տնտեսական դրդապատճառներով ՌԴ տեղափոխված հայերը բազմաշերտ էին, անկազմակերպ, ցաքուցրիվ և հեռու ավանդական համայնք-սփյուռք բնորոշումից¹⁵: Նրանց զգալի մասը, առավելապես կենտրոնացված լինելով առևտրի, սպասարկման և շինարարության ոլորտներում¹⁶, մեծավ մասամբ քաղաքացիական անորոշ կարգավիճակ, սոցիալ-տնտեսական և այլ բնույթի դժվարություններ ու խնդիրներ ունեցող անձինք էին¹⁷: Հետևաբար ոչ

¹² ԽՍՀՄ նախկին տարածքում իրականացվող «Հայրենակիցներ» ծրագիրը, որը նպատակամիտված էր Ռուսաստանում ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավմանը, հաստատվել էր ՌԴ նախագահի 2006 թ. հունիսի 22-ի հրամանագրով և ներառում էր խորհրդային Միության նախկին հանրապետություններում ծնված անձանց:

¹³ Дятлов, Мелконян 2009, 103.

¹⁴ Мелконян 2007, 10-11.

¹⁵ Բարխուդարյան, Ալեքսանյան 2015, 383-384:

¹⁶ 1990-ականների հայ էմիգրանտներից շատերը կարողացան ստեղծել ֆինանսական, առևտրական կառույցներ, սակայն նրանք հիմնականում հանդես էին գալիս ոչ այնքան Հայաստանի, որքան Ռուսաստանի հայկական սփյուռքի որոշակի խմբերի տնտեսական շահերի պաշտպանության դիրքերից:

¹⁷ Арутюнян 2001, 3-16.

միշտ էին լիարժեքորեն ընկալում, որ նախկինում միասնական երկրի կազմում գտնվող միութենական հանրապետություններն հետայսու արտասահմանյան պետություններ են: Ներգաղթածների պատկերացմամբ արտասահմանը Ֆրանսիան, Գերմանիան կամ ԱՄՆ-ն են, սակայն ոչ Ռուսաստանը: Նրանք նման ընկալումից մեծ դժվարությամբ էին ձերբազատվում: Այս համատեքստում առանձնահատուկ նշանակություն էր ստանում ՌԴ հնաբնակ և նորաբնակ հայության էթնիկ ինքնանույնականացման հարցը¹⁸: Ուստի պատահական չէր, որ սկզբնական շրջանում ՌԴ-ում ստեղծված՝ հայերին միավորող կառույցներն առավելապես կրում էին աղապտացիոն կենտրոնների բնույթ, որի հետևանքով հետին պլան էին մղվում ազգամշակութային և քաղաքական խնդիրները: Բնականաբար, վերոնշյալը բացասաբար էր անդրադառնում Ռուսաստանում դասական առումով ավանդական հայկական սփյուռքի լիարժեք ձևավորման գործընթացի վրա, որը հատուկ էր Արևմուտքի ու մերձավորարևելյան երկրների հայկական սփյուռքներին:

Հայկական համայնքային կառույցների ստեղծումն ու զարգացումը

Ռուսաստանի Դաշնությունում հայերի ինքնակազմակերպման գործընթացը սկզբնավորվեց 1980-ականների երկրորդ կեսին՝ «վերակառուցման» տարիներին: Դրան լուրջ ազդակ հաղորդեց Արցախյան ազգային-ազատագրական շարժման ծավալումը, որին ակտիվ աջակցություն ցուցաբերեց աշխարհասփյուռ ողջ հայությունը: 1988 թ. սկզբին Մոսկվայում ևս տեղի ունեցան բազմամարդ հանրահավաքներ՝ ի պաշտպանություն արցախահայության ինքնորոշման իրավունքի: Դրանց հետևեց նույն թվականի մարտին ՌԴ մայրաքաղաքում առաջին հայկական հասարակական կազմակերպության՝ «Նարաբադ» կոմիտեի ստեղծումը: Դա խթանեց 1980-ական թթ. վերջին Մոսկվայում, Լենինգրադում (Սանկտ Պետերբուրգ), Դոնի Ռոստովում, Կրասնոդարում, Ստավրոպոլում և ՌԴ այլ քաղաքներում հայկական տարատեսակ ազգային կազմակերպությունների ստեղծումը:

ԽՍՀՄ-ի փլուզման գործընթացին զուգընթաց՝ օրակարգային էր դառնում Ռուսաստանում հայկական ազգային միավորումների համախմբման ու դաշնային մակարդակով համայնքային կազմակերպություն ստեղծելու հարցը: Այդ դժվարին գործընթացին ձեռնամուխ եղան ՌԴ մայրաքաղաքի հայ համայնքի որոշ ներկայացուցիչներ: Դեռևս 1991 թ. նոյեմբերի վերջին ստեղծվեց «Մոսկովյան հայկական համայնք» կազմակերպությունը, սակայն այն 1992 թ. հունիսին տրոհվեց, իսկ դրանից հեռացած անդամները 1993 թ. փետրվարին ստեղծեցին «Մոսկվայի հայ համայնք» անվանումով նոր կառույց: Վերջինս թեև գոյատևեց մինչև 1999 թ. կեսերը, սակայն այդպես էլ չվերածվեց համառուսաստանյան հայկական ազգային համայնքա-

¹⁸ Арутюнян 2011, 143.

յին կառույցի¹⁹: Նման կազմակերպություն ձևավորելու երկու անհաջող փորձ կատարվեց նաև 1993-1994 թթ.: Նախ՝ 1993 թ. հունիսին Ռուսաստանի մայրաքաղաքում հիմնադրվեց «Մոսկովյան հայկական համագումարը», որի հիման վրա նույն տարվա հուլիսին՝ «Միջազգային հայկական համագումարը»: Ապա՝ 1994 թ. նոյեմբերին ստեղծվեց «Ռուս-հայկական նախաձեռնությունների կենտրոն» համառուսաստանյան միջազգային միավորումը, իսկ դեկտեմբերին՝ «Հայկական համաշխարհային համագումարը»²⁰:

Դաշնային մակարդակով հայկական ազգային կառույցների ձևավորման հետ կապված դժվարությունները պայմանավորված էին մի շարք հանգամանքներով, որոնցից թերևս հիմնականը նման նախաձեռնությամբ հանդես եկած առաջնորդների ոչ արդյունավետ գործողություններն էին: Նրանք թեև հիմնականում բիզնես միջավայրի ներկայացուցիչներ էին, սակայն, որպես կանոն, չունեին ինչպես նման կառույցներ հիմնադրելու համար անհրաժեշտ մտահորիզոն, այնպես էլ համապատասխան աշխատանքներ ղեկավարելու կազմակերպչական կամ էլ քաղաքական բավարար փորձ: Դրա հետ մեկտեղ՝ ոչ պաշտոնական առաջնորդների անձնական պատվախնդրական ձգտումները հաճախ երկրորդական պլան էին մղում կազմակերպությունների շահերը: Թեև ձևականորեն որպես կազմակերպության ղեկավար ինստիտուտներ հանդես էին գալիս անհատ պաշտոնական անձինք ու կոլեկտիվ մարմինները, սակայն գործնականում կառույցի կառավարումը, ֆինանսական և նյութական միջոցները կենտրոնացված էին մեկ անձի ձեռքում: Հետևաբար համառուսաստանյան հասարակական կառույցը վերածվում էր հերթական առաջնորդ-գործարարի գրասենյակի, նրա անձնական շահերի, հասարակական-քաղաքական պատվախնդրական ձգտումների բավարարման գրպանային կառույցի²¹:

Այս ամենը հարուցում էր հայ համայնքի զգալի մասի խոր հիասթափությունն ու անվստահությունը տվյալ կազմակերպության և նրա ղեկավարի նկատմամբ, որը, բնականաբար, չէր կարող բացասաբար չանդրադառնալ կառույցի լիարժեք կազմավորման և գոյատևման վրա: Պակաս դեր չէին խաղում նաև հայկական հասարակական կազմակերպություններում և դրանց միջև առկա խոր հակասությունները: Վերոնշյալների հետևանքով հայության զգալի հատվածը աշխատում էր հեռու մնալ համայնքային կառույցների հետ սերտ գործակցությունից: 1990-ական թթ. երկրորդ կեսին Մոսկվայի հայության միայն 13-15%-ն էր շփումներ ունենում հայկական կազմակերպությունների հետ, որոնք հիմնականում տեղի էին ունենում տարաբնույթ միջոցառումների կամ հիշարժան պատմական իրադարձությունների հետ կապված հանդիպումների շրջանակներում²²: Միա-

¹⁹ Долбакян 2010.

²⁰ Բարխուդարյան, Ալեքսանյան 2015, 359-360:

²¹ Сваранц 2009, Ноев ковчег, N 6.

²² Арутюнян 2001, 3-16.

ժամանակ մեր հայրենակիցների ճնշող մեծամասնությունը, զբաղված լինելով ընտանիքի գոյության համար անհրաժեշտ միջոցներ հայթայթելով, բավարարվում էր միայն տոների առիթով եկեղեցի այցելելով:

Հայկական համայնքային կառույցների զարգացման նոր փուլ նշանավորեցին 1996 թ. հունիսին 17-ին Ռուսաստանում ընդունված «Ազգային-մշակութային ինքնավարության մասին» օրենքն²³ ու 1997 թ. օգոստոսի 29-ին ՀՀ և ՌԴ կառավարությունների միջև ստորագրված «Կամավոր վերաբնակեցման գործընթացի կարգավորման մասին» համաձայնագիրը²⁴, որի շրջանակում 2003 թ. վերջին Երևանում բացվեց միգրացիայի գործերով ՌԴ ՆԳՆ ներկայացուցչությունը²⁵: Դրա շնորհիվ պաշտոնական մակարդակով սկսեցին ծավալվել Ռուսաստան տեղափոխված հայերի կարգավիճակների հստակեցման գործընթացները՝ դրական ազդեցություն ունենալով հայկական համայնքային կառույցների զարգացման վրա: Արդեն 1997 թ. սեպտեմբերին Մոսկվայի հարավարևմտյան վարչական տարածքի հայկական ինքնավարության հիման վրա գրանցվեց համաքաղաքային ազգային ինքնավարությունը: Մայրաքաղաքի մյուս 9 վարչական տարածքներում ևս սկիզբ առավ հայկական ազգային-մշակութային ինքնավարությունների ձևավորման գործընթացը, որոնք 1998 թ. փետրվարին փորձեցին միավորման ճանապարհով ստեղծել համաքաղաքային հայկական կառույց: Սակայն այդ նախաձեռնությունն անհաջողության մատնվեց: Դրանից հետո՝ 1999 թ. սեպտեմբերին, Մոսկվայում ստեղծվեց «Միացում» նոր՝ տարածաշրջանային հասարակական համայնքային կազմակերպությունը, որը, սակայն, 2000 թ. մայիսին վերակազմավորվեց նոր համայնքային կառույցի՝ «Մոսկովյան հայկական համայնք» հին անվանումով²⁶: Ըստ էության, 1990-ական թթ. այդպես էլ չհաջողվեց Ռուսաստանում առանձին-առանձին գործող ու միմյանց հետ ակնհայտ մրցակցության, երբեմն նույնիսկ առճակատման մեջ գտնվող տարատեսակ հայկական համայնքային կառույցները միավորել մեկ միասնական կազմակերպության մեջ:

1999 թ. սեպտեմբերին ՀՀ ղեկավարության նախաձեռնությամբ Երևանում կազմակերպված «Հայաստան-Սփյուռք» առաջին համաժողովից հետո ՌԴ համայնքների ներկայացուցիչներից շատերի մոտ էլ ավելի ամրապնդվեց ռուսահայությունը ներկայացնող միասնական կազմակերպության ստեղծման անհրաժեշտության գաղափարը: Վերջինս կյանքի կոչելու նպատակով 2000 թ. հունվարից մոսկվաբնակ գործարար Ա. Աբրահամյանի նախաձեռնությամբ սկիզբ առավ նման կառույցի ձևավորման գործընթացը, որն ավարտվեց նույն թվականի հունիսին «Ռուսաստանի հայերի միություն» (ՌՀՄ) համառուսաստանյան հասարակական կազմակերպության

²³ <http://www.pravo.gov.ru>

²⁴ ՀՀ միջազգային պայմանագրերի ժողովածու 1996-1998 թթ. 2002, 420-422:

²⁵ История дипломатических отношений России и Армении, <https://www.ria.ru/20061030/55242099.html>

²⁶ Բարխուդարյան, Ալեքսանյան 2015, 360-361:

հիմնադրմամբ: Այն ընդգրկում էր արդեն կայացած բազմաթիվ հայկական կազմակերպություններ ՌԴ-ի տարբեր տարածաշրջաններից, միավորում Ռուսաստանի հանրապետություններում, երկրամասերում և մարզերում բացված 64 տարածաշրջանային մասնաճյուղ²⁷: Ի տարբերություն համառուսաստանյան մակարդակի համահայկական կազմակերպությունների ստեղծման նախորդ փորձերի՝ ՌՀՄ-ինը ավելի հաջող էր, քանի որ այն կարողացավ կազմակերպել մի շարք արդյունավետ միջոցառումներ (ռուսաստանյան և միջազգային համաժողովներ), հրատարակել հայ գիտնականների հիմնարար աշխատություններ, ամեն տարի Հայաստանում և Արցախում անցկացնել «ՌՀՄ օրեր», Հայաստանում հիմնել «Լոռի-Վանաձոր» և «Շիրակ-Գյումրի» ստոցիացիաներ, կյանքի կոչել հումանիտար և կրթական ծրագրեր, ձեռնամուխ լինել «Համաշխարհային հայկական կոնգրես» կազմակերպության ստեղծմանը, իրականացնել բարեգործական գործողություններ և այլն: Ըստ այդմ էլ «Ռուսաստանի հայերի միությանը» հաջողվեց զբաղեցնել հայկական հասարակական-քաղաքական գործունեության որմնախորշը, որի շնորհիվ այն թե՛ ՌԴ և թե՛ ՀՀ իշխանությունները սկսեցին դիտարկել որպես Ռուսաստանի բոլոր հայերի ներկայացուցչություն²⁸: Սակայն, չնայած որ ՌՀՄ-ը ՌԴ-ում գործող հայկական համայնքային-հասարակական կազմակերպություններից առավել զանգվածայինն ու ազդեցիկն էր, այդուհանդերձ, այն իր շարքերում չէր միավորում ռուսահայության գերակշիռ հատվածը: Ռուսաստանում գործում էին մեծ ու փոքր տասնյակ հայկական այլ կազմակերպություններ, որոնք, «Ռուսաստանի հայերի միության» հետ գործակցելով կամ առանձին, նույնպես իրականացնում էին նմանօրինակ գործառույթներ և գործունեություն:

Ընդ որում, Ռուսաստանի հայկական սփյուռքի կազմակերպչաբովանդակային գործընթացների ընդհանուր վերլուծությունից բխում էր, որ կենտրոն-տարածաշրջաններ հարաբերակցությունում իրենց գործունեության տևականությամբ և բովանդակությամբ առավել արդյունավետ էին ՌԴ սուբյեկտներում գործող տեղական և տարածաշրջանային համայնքային կառույցները²⁹:

ՌԴ հայկական սփյուռքի գործոնը երկկողմ հարաբերություններում

Քննվող ժամանակաշրջանում Ռուսաստանում հայկական համայնքների գործունեությունը հիմնականում նպատակաուղղված էր հայ ժողովրդի հոգևոր-մշակութային արժեքների, ազգային ավանդույթների, ինքնության պահպանմանը, ինչպես նաև հայրենակիցների իրավունքների պաշտպանության ապահովմանը, Հայաստանի հետ տնտեսական և հումանիտար

²⁷ Հետխորհրդային երկրների հայկական համայնքների ինքնության խնդիրները և տեղեկատվական ռեսուրսները 2010, 161:

²⁸ Российские армяне 2016, 167, 172.

²⁹ Сваранц 2009, Ноев ковчег, N 6.

կապերի ընդլայնմանը: Միաժամանակ, հայկական սփյուռքի առաջնային խնդիրներից էր ՀՀ-ի և ՌԴ-ի միջև երկկողմ հարաբերությունների զարգացմանն աջակցելը: Վերջինում իրենց զգալի նպաստն ունեին ինչպես հայկական ազգային կազմակերպությունների մեջ միավորված, այնպես էլ դրանցում չներգրավված ՌԴ-ի բարգավաճման գործում մեծ ներդրում ունեցող և այդ երկրի ֆինանսատնտեսական, գիտակրթական, մշակույթի և այլ ոլորտներում առաջատար դիրքեր զբաղեցնող շատ հեղինակավոր հայեր: Նրանց անմիջական ջանքերով իրականացվում էին Հայաստանին սոցիալ-տնտեսական և հումանիտար օժանդակության ծրագրեր, որոնք նպաստում էին ՀՀ-ի և ՌԴ-ի միջև համապարփակ կապերի զարգացմանը, դրանով իսկ նաև երկու երկրների միջև ռազմավարական գործընկերության ամրապնդմանը:

Հատկանշական էր, որ հատկապես ՌՀՄ-ի հիմնադրումից հետո կանոնավոր իրականացվում էին ռուսաստանաբնակ հայ գործարարների այցերը Հայաստան: Կազմակերպվում էին համահայկական տնտեսական համաժողովներ, որոնք նպատակամիտված էին հիմնականում ՌԴ մասնավոր կապիտալի միջոցով ՀՀ տնտեսություն ներդրումային հոսքի ավելացման օժանդակմանը, բիզնես ծրագրերի մշակմանն ու իրականացմանը: Հետևաբար 2000-ականներին հայ-ռուսական տնտեսական համագործակցության մեջ աստիճանաբար որոշակի տեղ սկսեց զբաղեցնել այսպես կոչված «էթնիկական կապիտալը»: Այն արտահայտվում էր ռուսաստանաբնակ հայ գործարարներին պատկանող ընկերությունների կողմից Հայաստանի շինարարության, ֆինանսաբանկային, էներգետիկ, սպասարկման և այլ ոլորտներում զգալի ներդրումների իրականացմամբ, որը ոչ միայն հանգեցնում էր հանրապետությունում նոր աշխատատեղերի ստեղծման, այլև նպաստում ՀՀ-ի և ՌԴ-ի միջև դաշնակցային հարաբերությունների ամրապնդմանը: Նման ընկերություններից էին Ռուսաստանի գործարար դաշտում բարձր վարկանիշ ունեցող «Տաշիր» առևտրային, անշարժ գույքի ընկերությունների խումբը, «Տրոյկա-Դիալոգ» ներդրումային ընկերությունների խումբը, «ՄոնԱրխ» շինարարական կոնցեռնը, «Սոզլասիե» ՓԲԸ ներդրումային ընկերությունը և այլն: 2000-ականների վերջին Հայաստանում իրականացվող ներդրումային ծրագրերի ասպարեզում Ռուսաստանը զբաղեցնում էր առաջին տեղը, որը բարձր մակարդակի միջպետական հարաբերությունների դրսևորում էր, որում իր լուրջն ունեւ նաև ՌԴ-ի հայ համայնքը³⁰:

Ռուսաստանի հայկական սփյուռքը զգալի ջանքեր էր գործադրում նաև երկու պետությունների միջև հումանիտար կապերի զարգացմանը նպաստելու ուղղությամբ: 2001 թ. «Ռուսաստանի հայերի միության» նախաձեռնությամբ Երևանում հիմնվեց «Ռուսաց լեզվի զարգացման կենտ-

³⁰ <http://www.azatutyun.am/archive/news/20100212/2031/2031.html?id=2222689>

րոն»³¹, որի նպատակն էր ՀՀ-ում ռուսաց լեզվի տարածմանն ու դասավանդման կատարելագործմանն աջակցելը: Կազմակերպությունն աջակցում էր նաև ՀՀ-ում, Արցախում և ՌԴ-ում երկու ժողովուրդների պատմամշակութային կապերին առնչվող բազմաբնույթ միջոցառումների անցկացմանը, երկուստեք հետաքրքրություն ներկայացնող թեմաներով գիտաժողովների կազմակերպմանը, գիտակրթական ծրագրերի մշակմանն ու իրականացմանը, խրախուսում էր երկու պետությունների գիտական, կրթական և ստեղծագործական կազմակերպությունների միջև կապերի զարգացմանը: Ստեղծագործական առնչությունները խթանելու, հայ-ռուսական գրական կապերն ամրապնդելու նպատակով ՌՀՄ նախաձեռնությամբ հիմնվել էր «Գրականության համահայկական հիմնադրամ» և այլն³²:

Հումանիտար բնագավառներում ՌԴ հայ համայնքի գործունեությունը չէր շրջանցում նաև սոցիալական ոլորտը: Այսպես, ՌՀՄ-ի՝ Հայաստանում և Արցախում սոցժագրերի իրականացումն ու հայրենակիցներին բազմապիսի օգնության տրամադրումը ներառում էր նաև ՀՀ-ի ռուսական համայնքը, մասնավորապես Լեւոնտովո և Ֆիոլետովո գյուղերը:

Ռուսաստանի հայկական սփյուռքի կազմակերպությունները նպաստում էին նաև ՀՀ-ի և ՌԴ-ի տարբեր պետական կառույցների ու գերատեսչությունների միջև հարաբերությունների զարգացմանը: Այս առումով հատկանշական էր, որ «Ռուս-հայկական համագործակցություն» (ՌՀՀ) մոսկովյան տարածաշրջանային հասարակական կազմակերպության գործունեության առանցքային ուղղությունը հանրային դիվանագիտությունն էր, որն առաջին հերթին նպատակամիտված էր Հայաստանի և Ռուսաստանի իշխանության առանձին մարմինների փոխգործակցության և միջխորհրդարանական կապերի զարգացմանը³³: Ըստ այդմ՝ կազմակերպությունը գործնական կապեր էր հաստատել ՌԴ Պետդումայի գրեթե բոլոր ֆրակցիաների հետ: Նրա կազմակերպած հանրային միջոցառումներին հաճախ մասնակցում էին Ռուսաստանի խորհրդարանական կուսակցությունների ներկայացուցիչներ: Նախաձեռնվում էին նաև հայկական զանազան կառույցների երկխոսություններ ռուսաստանյան տարբեր կուսակցությունների հետ:

Երկու երկրների միջև քաղաքական կապերի ամրապնդմանը նպաստելու նպատակով ՌՀՀ-ն ձեռնամուխ եղավ Հայաստանի և Ռուսաստանի փոխհարաբերություններում նոր մշակույթի ներդրմանը՝ միջկուսակցական փոխգործակցության զարգացման խթանմանը: Կազմակերպության նախաձեռնությամբ 2007 թ. հուլիսի 3-ին «Հայ հեղափոխական դաշնակցություն» և «Արդար Ռուսաստան» կուսակցությունների միջև կնքվեց համա-

³¹ Григорян 2018, 91.

³² Բարխուդարյան, Ալեքսանյան 2015, 381:

³³ Российские армяне 2016, 178-182.

գործակցության վերաբերյալ համաձայնագիր, որը նման բնույթի առաջին փաստաթուղթն էր: Վերջինիս օրինակով մեկ տարի հետո՝ 2008 թ. հունվարի 28-ին, «Հայաստանի հանրապետական» և «Միասնական Ռուսաստան» կուսակցությունները ևս ստորագրեցին միջկուսակցական համագործակցության մասին համաձայնագիր³⁴: «Ռուս-հայկական համագործակցություն» կազմակերպությունը փորձագետների մակարդակով ակտիվորեն մասնակցում էր նաև ռուս-հայկական միջխորհրդարանական հանձնաժողովի աշխատանքներին, որի նիստերը տարին մեկ հաջորդաբար գումարվում էին ՌԴ-ում և ՀՀ-ում:

Թեև «Ռուս-հայկական համագործակցությունը» Ռուսաստանի հայկական մյուս կազմակերպություններից առանձնանում էր քաղաքական ներկայացուցչության գործառույթների հոչակմամբ, որը գաղափարապես առնչվում էր սփյուռքի ազգային կուսակցությունների օրակարգին, այդուհանդերձ, ՌԴ-ում գործնականում բացակայում էր դասական իմաստով հայկական սփյուռք հասկացությունը: Դա, մասնավորապես, բացատրվում էր նաև այդ երկրում առկա քաղաքական միջավայրով և դրանով պայմանավորված՝ սփյուռքի հայկական ազգային կուսակցությունների ցանցային կառուցվածքի բացակայությամբ³⁵:

Այսպիսով, թեև քննվող ժամանակափուլում ՌԴ հայ համայնքը օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառներով լիարժեքորեն չէր համապատասխանում դասական հայկական սփյուռքի չափորոշիչներին, ինչը որոշակի դժվարություններ էր առաջացնում նրա կազմակերպչաբովանդակային գործունեության ոլորտում, այդուհանդերձ, այդ համայնքի գրեթե բոլոր կարող ուժերն իրենց ողջ ներուժը ձգտում էին ծառայեցնել ինչպես սեփական պատմական հայրենիքի զարգացմանը, այնպես էլ հայ-ռուսական բազմակողմ կապերի ամրապնդմանը:

Եզրակացություններ

Քննվող ժամանակափուլում ՌԴ-ում հայերի ինքնակազմակերպումը, պայմանավորված պատմական գործոններով, ինչպես նաև ԽՍՀՄ-ին ու Ռուսաստանին հատուկ էթնոքաղաքականության բնույթով, զարգանում էր ուրույն կերպով: Այն զգալիորեն տարբերվում էր նախկին խորհրդային տարածքից դուրս գտնվող երկրներում գործող երկարամյա հայ համայնքային կառույցներից, որոնց օրինակի հիման վրա հայկական սփյուռքը համարվում էր դասական:

Ռուսաստանում հայերի ինքնակազմակերպման գործում օգտագործվող հիմնական ձևաչափը հասարակական կազմակերպություններն էին: Այստեղ գործում էին տարբեր մակարդակների՝ տեղական, տարածաշրջանային բազմաթիվ և մեկ համառուսաստանյան («Ռուսաստանի հայերի

³⁴ Ռուսաստան-Հայաստան ընկերություն, ստուգված դարեր շարունակ 2017, 76-79:

³⁵ Бартумян 2012, 146-151.

միություն») նման հայկական կազմակերպություններ, որոնց գործունեությունը հիմնականում նպատակամիտված էր տեղի հայության ինքնության պահպանմանը, Հայաստանի հետ համապարփակ կապերի ընդլայնմանն ու ՀՀ-ի և ՌԴ-ի միջև երկկողմ հարաբերությունների զարգացմանը: Սակայն, ընդհանուր առմամբ, հայ համայնքի զգալի հատվածը խուսափում էր նշյալ կազմակերպությունների հետ համագործակցությունից³⁶, դրանց հետ շփումներն հիմնականում իրականացնելով հիշարժան պատմական իրադարձություններին նվիրված միջոցառումների, կազմակերպվող համերգների և հանդիպումների շրջանակներում: Դա մեծապես պայմանավորված էր ազգային կառույցների, մասնավորապես դրանց ղեկավարների հանդեպ հայ համայնքի ներկայացուցիչների զգալի մասի մեջ եղած խոր հիասթափությամբ ու անվստահությամբ, որոնք առաջացել էին նշյալ կազմակերպությունների շատ առաջնորդների կողմից տվյալ կառույցներն առավելապես իրենց անձնական շահերին ծառայեցնելու, ինչպես նաև կազմակերպությունների ներսում կամ էլ դրանց միջև գոյություն ունեցող ակնբախ հակասությունների հետևանքով: Պատահական չէր, որ որոշ փորձագետներ ՌԴ-ի հայ համայնքը, չնայած նրա մեծաքանակությանը, համարում էին հայկական սփյուռքի թույլ օղակը³⁷:

Տիրող իրավիճակը բացատրվում էր նաև այն հանգամանքով, որ Ռուսաստանի հայերի մեծ մասը, ԽՍՀՄ-ի փլուզման հետևանքով ներքին սփյուռքից միանգամից վերաձվելով հայկական մեծ սփյուռքի մասերից մեկի, լիովին չէր գիտակցում, որ արդեն գտնվում էր մի նոր ինքնիշխան պետությունում:

Այս ամենը, բնականաբար, բացասաբար էր անդրադառնում ՌԴ հայկական սփյուռքի թե՛ լիարժեք կազմակերպվածության և թե՛ արդյունավետ գործունեության վրա՝ սահմանափակելով նրա հզոր ներուժի առավել արդյունավետ օգտագործման հնարավորությունները հայ-ռուսական հարաբերությունների ամրապնդման գործում: Սակայն, չնայած առկա դժվարություններին, այդուհանդերձ, 1991-2008 թթ. Ռուսաստանի հայկական սփյուռքը հանդես էր գալիս որպես ՀՀ-ն և ՌԴ-ն կապող կարևորագույն օղակ, միջպետական հարաբերությունների մակարդակում երկու երկրների միջև հուսալի «կամուրջ»՝ Ռուսաստանում Հայաստանի և Հայաստանում Ռուսաստանի շահերի պաշտպանության միջոց³⁸:

Գրականություն

Բարխուդարյան Վ.Բ., Ալեքսանյան Հ.Ս. 2015, Ռուսաստանի հայ գաղթօջախների պատմություն, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ, 441 էջ:

³⁶ Նույնիսկ ՌԴ-ում գործող ամենաազդեցիկ և բազմաճյուղ «Ռուսաստանի հայերի միություն» հասարակական կազմակերպության մեջ տեղի հայության զգալի հատվածն ընդգրկված չէր:

³⁷ Алврян 2016, <http://www.yerkramas.org>

³⁸ Ռուսաստանը և Հայաստանը համաշխարհային և տարածաշրջանային քաղաքականության համատեքստում. հիմնախնդիրներն ու հեռանկարները 2010, 54-55:

- Հայ գաղթաշխարհի պատմություն (միջնադարից մինչև 1920 թ.) 2003, եռահատորյակ, հ. առաջին, Սլավոնական աշխարհի և Հյուսիսային Կովկասի հայկական գաղութները, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ, 531 էջ:
- Հայոց պատմություն 2016, հ. IV, գիրք երկրորդ, նորագույն ժամանակաշրջան (1945-1991 թթ.), Երևան, «Զանգակ», 700 էջ+24 էջ ներդիր:
- Հետխորհրդային երկրների հայկական համայնքների ինքնության խնդիրները և տեղեկատվական ռեսուրսները 2010, Երևան, ՀՀ սփյուռքի նախարարություն, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, 252 էջ:
- ՀՀ միջազգային պայմանագրերի ժողովածու 1996-1998 թթ. 2002, «ՀՀ արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական տեղեկագիր», հրատարակության 1-ին տարի N 2 (2), 12 հունիսի, 601 էջ:
- Ռուսաստան-Հայաստան ընկերություն, ստուգված դարեր շարունակ. պատմական և վալերագրական ցուցահանդեսի գրացուցակ 2017, Մոսկվա, հրատ. նշված չէ, 247 էջ:
- Ռուսաստանը և Հայաստանը համաշխարհային և տարածաշրջանային քաղաքականության համատեքստում. Հիմնախնդիրներն ու հեռանկարները. Վերլուծական զեկույց 2010, Մոսկվա-Երևան, Եվրասիական հետազոտությունների ինստիտուտ, 134 էջ:
- Алврян А. 2016, Армянская община России-слабое звено Диаспоры, <http://www.erkramas.org>, 30.06.
- Арутюнян Ю.В. 2001, Армяне в Москве (по результатам сравнительного исследования), «СоцИс», N 4, с. 3-16.
- Арутюнян Ю.В. 2011, Об армянской диаспоре в России. Этносоциологическое исследование армян Москвы и Краснодара, Ереван, «Гитутюн», 153 с.
- Вартумян А.А. 2012, Армяне Краснодарского края: утраченная идентичность или приобретенное гражданство? Армяне Юга России: история, культура, общее будущее. Материалы Всероссийской научной конференции. 30 мая-2 июня 2012, г. Ростов-на-Дону, изд. ЮНЦ РАН, с. 146-151.
- Григорян Г. 2018, Гуманитарное измерение армяно-российских отношений, «Россия и новые государства Евразии», N 1(38), с. 82-105.
- Долбакян Э. 2010, Принятие важных решений, затрагивающих интересы всей армянской общины России, не могут быть прерогативой отдельно взятых организаций, «Еркрамас», 1 сентября.
- Дятлов В. 2007, Армяне России: диаспоральные стратегии интеграции. Армянские общины на современном этапе: выживание, перспективы. Материалы научно-практической конференции. 19-20 июня 2007, г. Ереван: Бюллетень научно-образовательного фонда «Нораванк» 20, с. 15-25.
- Дятлов В., Мелконян Э. 2009, Армянская диаспора: очерки социокультурной типологии, Ереван, Институт Кавказа, 207 с.
- История дипломатических отношений России и Армении, 30.10.2006 (обновлено 07.06.2008), <https://www.ria.ru/20061030/55242099.html> (10.02.2022).
- Мелконян Э. 2007, Другая диаспора? К характеристике армянских общин на постсоветском пространстве. Армянские общины на современном этапе: выживание, перспективы. Материалы научно-практической конференции. 19-20 июня 2007, г. Ереван. Бюллетень научно-образовательного фонда «Нораванк» 20, с. 8-14.
- Население России 2006, 2003-2004 одиннадцатый-двенадцатый ежегодный демографический доклад, Москва, «Наука», 356 с.
- Ноев ковчег 2006, N 14.
- Российские Армяне. Этносоциологическое исследование 2016, Ереван, «Гитутюн», 304 с.
- Сваранц А. 2009, Армянство России на рубеже веков, «Ноев ковчег», N 6.

<http://www.azatutyun.am/archive/news/20100212/2031/2031.html?id=2222689> (10.02.2022).

<http://www.pravo.gov.ru> (10.02.2022).

ՌԴ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌԻ ԴԵՐԸ ՀԱՅ-ՌՈՒՍԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՄՐԱՊՆԴՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ 1991-2008 ԹԹ.

Ռուբեն Ազիզբեկյան

Ամփոփում

Հայերը պատմական իրադարձությունների որոշակի բերումով, X-XI դդ. սկսած, դարեր շարունակ բնակվել են Ռուսաստանում, որտեղ գրեթե մշտապես աչքի են ընկել տարբեր ոլորտներում ունեցած նշանակալի դերակատարմամբ: Ուստի պատահական չէր, որ ԽՍՀՄ-ի փլուզման հետևանքով անկախություն ձեռք բերած Հայաստանի և Ռուսաստանի միջև հարաբերությունների ամրապնդման գործում իր ներդրումն ուներ նաև ՌԴ հայկական սփյուռքը, որը տեղի խոշոր էթնիկական համայնքներից էր: Վերջինիս ինքնակազմակերպման գործընթացը, բխելով ի հայտ եկած պատմաքաղաքական հանգամանքներից, սկիզբ առավ 1980-ականների վերջից, երբ Ռուսաստանում սկսեցին ձևավորվել և զարգանալ հայկական հասարակական ազգային կազմակերպություններ, որոնք օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառներով տարբերվում էին Արևմուտքում և Արևելքում ավանդաբար գործող դասական հայկական սփյուռքի կառույցներից: Միաժամանակ, ՌԴ-ում նորաստեղծ հայկական ազգային միավորումների ղեկավարների մեծ մասի ակնառու սեփական շահախնդրական դրսևորումների և շատ կազմակերպությունների միջև առկա լարվածության հետևանքով ռուսահայության բացարձակ մեծամասնությունն աշխատում էր հեռու մնալ տվյալ կառույցներին առնչվելուց: Դա խիստ բացասաբար էր անդրադառնում Ռուսաստանում հայ համայնքի կազմակերպչաբովանդակային գործունեության վրա, որը, բնականաբար, սահմանափակում էր նաև հայ-ռուսական հարաբերությունների զարգացմանը լիարժեքորեն աջակցելու նրա հնարավորությունները:

Ելնելով ՌԴ-ում համայնքային կառույցների նկատմամբ վստահության ապահովման, դրանց համախմբման և հայկական միասնական կազմակերպության ստեղծման անհրաժեշտությունից՝ 2000 թ. Մոսկվայում ձևավորվեց «Ռուսաստանի հայերի միություն» համառուսաստանյան միակ կազմակերպությունը, որի մեջ ընդգրկվեցին ՌԴ-ի տարբեր տարածաշրջաններում գործող բազմաթիվ հայկական ազգային միավորումներ: Թեև ՌՀՄ-ն դարձավ ՌԴ-ի ամենազանգվածային և ազդեցիկ հայկական կառույցը, սակայն նրան ևս չհաջողվեց ներառել ռուսահայության զգալի հատված: Այդուհանդերձ, այն, ինչպես նաև Ռուսաստանի մյուս հայկական կազմակերպություններն ու դրանցում չընդգրկված հայազգի հեղինակավոր անձինք, չնայած առկա դժվարություններին, իրենց ողջ ներուժը նպատակամղում էին պատմական հայրենիքի հետ համապարփակ կապերի ամրապնդմանը, դրանով իսկ նաև՝ ՀՀ-ի և ՌԴ-ի միջև փոխգործակցության խորացմանը գրեթե բոլոր ոլորտներում: Ըստ էության, քննվող ժամանակաշրջանում Ռուսաստանի հայկական սփյուռքը, աստիճանաբար ձեռք բերելով նոր որակ, դարձավ հայ-ռուսական հարաբերությունների ամրապնդման էական գործոն:

Բանալի բառեր՝ ՌԴ հայկական սփյուռք, «Ռուսաստանի հայերի միություն», հայ-ռուսական հարաբերություններ, զանգվածային արտագաղթ, ինքնակազմակերպում, հայկական ազգային կազմակերպություններ, կապերի ամրապնդում:

РОЛЬ АРМЯНСКОЙ ДИАСПОРЫ РФ В ДЕЛЕ УКРЕПЛЕНИЯ АРМЯНО-РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЙ (1991-2008 ГОДАХ)

Рубен Азизбемян

Резюме

Исторически сложилось так, что, начиная с X-XI веков армяне обосновались в России, где всегда выделялись своей деятельностью в разных областях науки, образования, искусства, экономики и т.д. И не случайно, что после обретения независимости в дело укрепления отношений между Арменией и Россией свою лепту внесла также армянская диаспора, которая была одной из крупнейших этнических общин. Процесс самоорганизации армянской диаспоры в силу исторически сложившихся обстоятельств начался в конце 1980-ых, когда в России стали формироваться армянские общественные национальные организации, в корне отличавшиеся от традиционных армянских классических диаспорических структур на Западе и Востоке. Однако несогласованность действий этих союзов, трения между ними препятствовали организационной деятельности армянской общины.

Исходя из необходимости обеспечения доверия РФ к земляческим союзам, с целью их сплочения и необходимости создания единой армянской организации в 2000 году в Москве сформировался «Союз армян России», куда вошли действующие в разных регионах России многие армянские национальные объединения. Хотя САР стал самой авторитетной и влиятельной армянской структурой, но и он не смог вовлечь в свои ряды большую часть армян России. Тем не менее, как САР, так и другие армянские организации и не вовлеченные в них авторитетные армяне, несмотря на трудности, направили весь свой потенциал на всестороннюю связь с исторической родиной, тем самым углубляя также межгосударственные отношения между РА и РФ во многих областях. По сути, в исследуемые годы армянская диаспора России, постепенно обретая новые качества, стала действенным фактором укрепления армяно-российских отношений.

Ключевые слова – Армянская диаспора РФ, «Союз армян России», армяно-российские отношения, массовая эмиграция, самоорганизация, армянские национальные организации, укрепление связей.

THE ROLE OF THE ARMENIAN DIASPORA OF THE RF IN THE STRENGTHENING OF ARMENIAN-RUSSIAN RELATIONS (1991-2008)

Ruben Azizbekyan

Abstract

The Armenians due to certain historical events lived in Russia since the X-XI centuries, where they have almost always been distinguished by their significant role in various fields. Therefore, it was no coincidence that the Armenian diaspora of the Russian Federation, which was one of the largest and fast-growing local ethnic communities, contributed to the strengthening of relations between Armenia and Russia, which gained independence after the collapse of the USSR. The process of self-organization of the latter started from the emerging historical and political circumstances at the end of the 1980s when Armenian non-governmental national organizations began to form and develop in Russia, which differed from the classical Armenian diaspora structures traditionally operating in the West and the East for objective and subjective reasons. At the same time, due to the prominent self-interested manifestations of most of the leaders of the newly created Armenian national associations in Russia and the existing tension between many organizations, the majority of Russian Armenians tried to stay away from dealing with these structures. It had a very negative impact on the organizational activities of the Armenian community in Russia, which naturally limited its opportunities to fully support the development of Armenian-Russian relations.

Based on the need to ensure trust in community structures in the Russian Federation, their consolidation, and the creation of a unified Armenian organization, in 2000 the only pan-Russian organization "Union of Armenians of Russia" was formed in Moscow, which included many Armenian national associations operating in different regions of the Russian Federation. Although the UAR became the most massive and influential Armenian structure in the Russian Federation, it failed to include a significant part of Russian Armenians. However, it, as well as other Armenian organizations of Russia and the Armenian dignitaries not included in them, despite the existing difficulties, focused all their potential to strengthen comprehensive ties with the historical homeland, thereby also deepening the interaction between RA and Russia in almost all fields. During the review period, the Armenian Diaspora of Russia gradually acquired a new quality that became a significant factor in strengthening Armenian-Russian relations.

Key words – Armenian diaspora of the Russian Federation, "Union of Armenians of Russia", Armenian-Russian relations, mass emigration, self-organization, Armenian national organizations, strengthening of ties.